

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ḳudātu Ḳurtu-ba* (nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî), Kahire 1372, s. 184-185; a.mlf., *Ṭabaḳātü 'ulemâ'î İfrîkiyye* (nşr. Muhammed b. Şeneb), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Lübânî), s. 134-136; İbnü'l-Faradî, *Târîḫü 'ulemâ'î'l-Endelûs* (nşr. Rûhiyye Abdurrahman es-Süveyfî), Beyrut 1417/1997, s. 435; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. Muhammed Tâvî et-Tancî), Kahire 1372/1953, s. 354-355; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 234-241; Dabbî, *Buḡyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 505-506; Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ – İbn Nâcî, *Me'âlimü'l-imân* (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr – Muhammed Mâdûr), Kahire 1972, II, 233-245; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XIII, 462-463; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, II, 354-357; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1401/1981, VI, 406-431; Sezgin, *GAS*, I, 475; Mahfûz, *Terâcimü'l-mu'ellifin*, III, 424-426; M. Muranyî, *Dîrâsât fî meşâdirü'l-fıkḫi'l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelîl v.dğr.), Beyrut 1409/1988, s. 111, 192-200, 212; Mahmûd Ali Mekki, "Kitâbü Ahkâmî's-sûḳ li-Yahyâ b. 'Ömer el-Endelûsî", *Şaḫîfetü'l-Ma'hedî'l-Miṣrî*, IV/1-2, Madrid 1375/1956, s. 1-151; Muhammed Ebû'l-Ecfân, "Yahyâ b. 'Ömer min ḫilâli kitâbihi el-Ḥucce fî'r-red 'ale'l-İmâm eş-Şâfi'î", *MMMA* (Küveyt), XXIX/2 (1985), s. 713-747.

AHMET ÖZEL

KİNAYE (الكناية)

Beyân ilminde söz içinde anılan lâzım unsurla melzûmun kastedildiği edebî sanat.

Sözlükte "bir şeyi bir şeyle örtmek" anlamına gelen kinâye kelimesi edebî sanat olarak "örtülü anlatım" demektir. Beyân âlimlerine göre kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânânın anlatıldığı kelime veya terkiptir. Söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsura "meknî (mükennâ) bih" veya "kinaye", bununla kendisine işaret edilen ve söz içinde geçmeyen unsura da "meknî (mükennâ) anḥ" adı verilir. Meknî bih ile meknî anḥ kapalı bir biçimde işaret edildiği için ilk unsur örten, ikinci unsur örtülen konumunda bulunduğundan kinaye (örtme) kelimesi kullanılmıştır; "eli açık" (mebsûtu'l-yed) sözüyle cömert kimsenin, "eli sıkı" (maḡlûlûl-yed) ifadesiyle de cimrinin örtülü bir biçimde anlatılması gibi. Dildeki mecaz ve kinaye klişeleri âdet ve geleneklere, insan ve eşya ile tabiat ve ondaki varlıklar için geçerli olan genel durum ve konumlara göre oluşur. Bunlar istisnâî haller için de değiştirilmeden kullanılır. Mûtat olarak verme işi elin açılıp içindekinin boşaltılmasıyla gerçekleştirildiğinden "eli açık" kinayesi oluşmuştur. Eli kesik olan veya el açma hare-

keti yapmadan ihsanda bulunan kimsenin cömertliğini ifade için de aynı kalıp kullanılır. Nitekim Arap dilinde cömert için "külü bol" (kesîrû'r-remâd) kinayesi, eski zamanda odun yakılıp yemeklerin pişirilmesi geleneğine dayalı olarak klişeleşmiş olup ateş ve külle ilgisi olmayan cömert kimse için de söylenir. Birçok mecaz ve kinaye klişesinin Kur'an'da ve hadislerde Allah, melekler ve diğer mânevî varlıklar hakkında kullanılması da aynı durum söz konusudur. Zemahşerî, "Rahmân arş üzerine istivâ etti" (Tâhâ 20/5); "Kıyamet gününde bütün yer O'nun bir avuç tutamı olacak, gökler de sağ eliyle dürülecektir" (ez-Zümer 39/67) âyetlerini garîb bir kinaye olarak görmüştür ve bunlarda geçen arş (taht), istivâ (oturma, kurulma), avuç tutamı (kabza), sağ el (yemin), dürülme (matviyyât) kelimelerinde gerçek veya mecazi anlam söz konusu olmadan, cümlelerin bütününün kinaye olduğu görüşündedir. Ona göre yukarıdaki ilk âyet Allah'ın her şeyin mâlikî, yönetici ve gözleyicisi olmasının, ikinci âyet de O'nun kudret ve azametinden kinayedir. Bu tür özel ve istisnâî durumlar dışında genellikle kinayede her iki unsura göre de cümlelerin anlamının tamam olması, yalan ve yanlış olmaması asıldır. Bu sebeple İmam Mâlik ve Şâfiî, Kur'an'daki "kadınlarla mülâmese" (en-Nisâ 4/43) ifadesinde mülâmesenin (karşılıklı dokunma) gerçek anlamda (meknî bih) kullanıldığını söyleyerek erkeğin çıplak bedeninin kadının tenine dokunmasıyla abdestinin bozulacağına hükmetmişler, diğer fakihler ise bu ifadeyi benzeri birçok âyette olduğu gibi mecazi anlamından (meknî anḥ) hareketle onun cinsel temastan kinaye olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte kinayede aslanan, cümlede geçen unsurun (meknî bih) geçmeyen unsuru (meknî anḥ) anlatmakta bir geçiş ve atlama taşı vazifesi görmesidir. Bu bakımdan kinayede temel hedef mecazi anlamdır.

Kinayeyi mecazdan ayıran özellik hem hakiki (meknî bih) hem mecazi (meknî anḥ) anlama göre ifadenin doğru olması, hakiki mânânın kastedilmediğini ortaya koyan bir karînenin bulunmamasıdır. Cömert kimse için "külü bol" denildiğinde asıl amaç onun cömert olduğunu ifade etmek de küllünün bol olması da olağandır. Halbuki mecazda sadece mecazi anlam kastedilir, gerçek anlamın kastedilmesine engel olan bir karîne-i mâniâ bulunur. "Hidayet karşılığında dalâleti satın aldılar" âyetinde (el-Bakara 2/16) "satın almak" (iştirâ) fiili kinaye değil "değiş-

mek" (istibdâl) anlamında mecazdır (istiare). Çünkü bu fiile mef'ul düşen dalâlet ve hidayetin satın alınır metâlar olmaması fiilin gerçek anlama hamledilmesine engel olan, dolayısıyla onda mecazi anlam arayışına yönelmeyi sağlayan bir karînedir. Sekkâkî ve onu izleyenlere göre kinaye ile mecaz arasındaki bir fark da kinayede söz içinde geçen lâzımdan geçmeyen melzûma, mecazda ise melzûmdan lâzıma geçiş yapılmasıdır. Aslında Kudâme b. Ca'fer ve Abdülkâhir el-Cürcânî'ye dayanan bu anlayışa göre lâzım, bir şeyin varlığına tâbi ve onu izleyen unsur demektir. Yiğitlik arslanın varlığına tâbi olduğundan arslanın (melzûm) anılıp yiğidin (lâzım) kastedilmesi mecaz olurken, "zalimin ellerini ısıracağı gün" (el-Furkân 25/27) örneğinde "üzülmek, pişman olmak, ah etmek" anlamında "ellerini ısırma" ifadesi kinaye olur. Çünkü elleri ısırma fiili (tâbi / meknî bih) üzüntü ve pişmanlığı (metbû / meknî anḥ) izler. Bir diğer anlayışa göre kinayenin unsurları arasındaki âlâka telâzum olduğundan kinayede her iki unsurun birbirinin eşit derecede ayrılmaz ögesi olması asıldır; bu bakımdan hangisinin lâzım, hangisinin melzûm olduğu izâfî ve itibarî bir keyfiyettir.

Kinayede gerçek anlamın da geçerliliği sebebiyle onun hakikat kabilinden olması çoğunluğun görüşü olmakla birlikte kinayenin mecaz, ne hakikat ne mecaz, kısmen hakikat, kısmen mecaz olduğunu söyleyenler de vardır. Ayrıca İbnü'l-Esir onu bir istiare türü kabul eder. Belâgat âlimleri, ince bir söz sanatı ve üstü kapalı bir anlatım üslûbu olan kinayenin açık ve düz (tasrîḥ / ifsah / sarih) ifadeden daha belîğ bir anlatım tarzı olduğunda birleşir. Çünkü kinaye anlatılmak istenenin daha tesirli, daha çarpıcı ve daha vurgulu bir biçimde sunar. Soyut kavramlar kinaye sanatı sayesinde canlı, hareketli ve görülmür bir resim halinde takdim edilir. "Ellerini ısırarak" (el-Furkân 25/27), "ellerini ovuşturarak" (el-Kehf 18/42), "başın eller arasına düşmesi" (el-A'râf 7/149) gibi kinayeler pişmanlık, üzüntü, keder ve ah etmenin, "elin boyna bağlanması, elin açılması" (el-İsrâ 17/29), cömertlik ve cimriliğin, "Sırtı kamburlaştı, bastonla yürür oldu" ifadesi ise yaşlılık ve âcizliğin canlı ve hareketli resimleridir. Kinaye üslûbunda bir düşünce, delil ve burhan da beraberinde dile getirilir. Çünkü söz içinde geçen unsur geçmeyen unsurun delil ve burhanı konumundadır. Bir şeyin azametini ifadede kinaye üslûbu etkili bir anlatım şeklidir; Kur'an'da kıyametten kina-

ye olarak geçen “kalpleri güm güm hoplatan: el-kâria” (el-Kâria 101/1) “Kulakları sağır eden sayha: es-sâhha” (Abese 80/33); “o büyük baskın: et-tâmmetü'l-küb-râ” (en-Nâziât 79/34) ibarelerinde olduğu gibi. İsmiinin yahut vâsfinin açıkça söylenilmesinden korkulan kimselerin veya varlıkların anlatılmasının, kışkırtılan, dillerde dolaşmaktan korunmak istenenlerin örtülü bir biçimde ifade edilmesinin en iyi yolu da kinaye üslûbudur. Şairlerin sevgililerinin isimleri yerine kinayelerini tercih etme geleneği buradan ileri gelir. Yine bu sebeple bir nevi kinaye olan kün-yelerin Arap toplumunda yaygın olarak kullanılması saygı belirtmesi yanında anılan amacı da sağlamasındandır. Hayâ ve edep dışı şeylerin daha nezih bir ifadeyle dile getirilmesinin en güzel yolu da kinayedir. Bu sebeple Kur'an'da ve hadislerde cinsel olgular kinaye üslûbu ile dile getirilmiştir (meselâ bk. el-Bakara 2/223, 225; en-Nisâ 4/43; Yûsuf 12/23; el-Ahzâb 33/27). Yine bu sebeple Kur'an'da geçen “ferc” kelimesi kadının cinsel organı değil “giy-sinin paça aralığı” demek olup “paça aralığını (ferc) korumak” ifadesi (el-Enbiyâ 21/91) “eteği / giysisi temiz” örneğindeki gibi iffet ve namusunu korumaktan kinayedir.

Kinaye, örtülü olarak anlatılmak istenen unsur bakımından zattan (mevsuf), sıfattan ve nisbetten kinaye olarak üç kısma ayrılır. Zattan kinayede bir şeyin sıfatı (vasfı / özelliği) anılarak onunla kendisi (zat / mevsuf) kastedilir; Kur'an'da “ziynet içinde yetiştirilen” (ez-Zuhruf 43/18) ifadesinin kadından, “tahta levha ve çiviler sahibi” (el-Kamer 54/13) tabirinin gemiden kinaye olması gibi. Arap şiirinde kalpten kinaye olarak “kinlerin biriktiği yer; akıl, sır, sevgi ve korkunun bulunduğu yer” ifadeleri sıkça geçer. Bu nevide bazan birden çok vasıf bir tek mevsufu anlatır; insan anlamında “düzgün boylu, geniş tırnaklı canlı” vasıfları gibi.

Sıfattan kinayede konuyla ilgili iki sıfattan biri anılarak diğeri anlatılır. Cömert için köpeği korkak (cebânü'l-kelb), buzağısı zayıf (mehzûlül-fasil), kapısı açık (meftûhu'l-bâb) dendiği gibi cimri için eli bağlı (mağlûlül-yed), pişman olmak için ellerini ovuşturmak (taklîbü'l-keffeyn) ifadeleri bu tür kinayelerdir.

Nisbetten kinaye ise bir vasıf bir kimse-nin giysisi, bulunduğu mekânı ve evi gibi onunla ilgili bir şeye nisbet edilerek bununla kendisinin kastedilmesi şeklinde gerçekleşir. “Çok şerefli” anlarında bir kinaye olan “şeref onun giysileri arasında”

(el-mecdü beyne sevbeyhi), “çok cömert” anlamında “cömertlik onun giysileri arasında” (el-keremü beyne bürdeyhi), “o nereye, cömertlik oraya” (yesîru'l-cûd haysü yesîru) kinayeleri gibi. Bu nevi kinayede, sıfat veya fiilin ilgiye hasredilmesi yoluyla sağlanmış vurgulu ve pekiştirmeli bir anlatım görülür. Bir ferdi kastedilerek, “Arap bunu yapmaz; Türk sözünden caymaz; Müslüman yalan söylemez” şeklindeki genellemeler gibi. Bir fiilin bir ilgili kastedilerek benzerinden nefyedilmesi ya da ispat edilmesi de böyledir: “Sen cimrilik etmezsin” yerine, “Senin gibisi cimrilik etmez” ifadesi gibi. Bu tür, benzeri cimri değilse kendisi hiç değildir tarzında bir vurgu içerir. Bu bakımdan Allah'ın eşsizliğini anlatan, “O'nun benzeri-ne benzer hiçbir şey yoktur” (leyse ke-mislihî şey'ün) âyetinde (eş-Şûrâ 42/11) teşbih edatının zâit kabul edilmemesi, “O'nun benzerinin benzeri yoksa benzeri hiç yoktur” tarzında vurgulu ve pekiştirmeli bir anlatışı yansıttığından belâgî anlatımın ruhuna daha uygundur.

Kinaye, meknî bih ile meknî anıh arasındaki irtibat zincirini oluşturan halkaların sayısına göre baide ve karîbe olarak iki kısma ayrılır. Kinâye-i baidede iki unsur arasındaki irtibat ve bağlar (vesâit / levâzım) birden çok olur: Külü çok → ateşi çok → pişirdiği yemek çok → (bunu yiyen) misafiri çok → çok misafirperver (cömert) örneğinde görüldüğü gibi. Kinâye-i karîbede iki unsur arasında doğrudan irtibat bulunur. Bu da vâzîha ve hafîyye şeklinde ikiye ayrılır. İki unsur arasındaki alâka, yaygın örfе dayanmasından dolayı kolayca ve çok düşünmeden bilinebiliyorsa kinâye-i vâzîha, değilse kinâye-i hafîyye adını alır. Ahmak / aptaldan kinaye olan “kalın/koca kafa” (arîzu'l-kafâ) klişesi Arap örfünde nâdir kullanıldığından kinâye-i hafîyyeye örnek olarak verilir. Kinayenin iki unsuru arasındaki alâka vasıtalarının sayısı bakımından ayrıca ta'riz, telvih, remz ve ima / işaret şeklinde de nevilere ayrılmıştır. Vasıta çoksa telvih, vasıtasız ise ta'riz, vasıta az (veya yok) ve alâka zor anlaşılırsa (gizli) remz, vasıta az (veya yok) ve alâka açıksa ima / işaret adı verilir. Kadından kinaye olan “eli kınalı” klişesi ima yoluyla kinayeye örnektir.

Kinayenin en ince ve en güzel çeşitlerinden biri de terkip ve cümlelerde görülen ta'riz olup ortaya ve genele ya da belli birine söylenen sözün bir ucunun (urz) bir başka kimseye veya şeye ima ve işaret yoluyla dokundurulmasıdır. Türkçe'de

buna “iğneleme, dokundurma” gibi isimler de verilir. Arap belâgatında bu tarza kinâye-i ta'riziyye, kinâye-i urziyye adları da verilir. Kur'an'da ta'riz kelimesi fiil şeklinde geçmekte (el-Bakara 2/235) ve eşî ölmüş yahut boşanmış kadınlara bekletme süreleri (iddet) içinde, “Çok güzelsin; Allah sana sâlih bir koca nasip etsin” gibi sadece ta'riz ifadeleriyle evlenme teklifinin yapılabileceği belirtilmektedir. Münâfıkların sözlerinde yaptıkları lahn ile tanımlanabileceğini belirten âyetteki (Muhammed 47/30) lahn için “istenilen kimsenin anlayıp başkalarının anlayamayacağı söz, ima, ta'riz veya kinaye” gibi yorumlar yapılmıştır. İbn Vehb'in ta'riz için lahn terimini kullanması buradan ileri gelmiş olmalıdır.

Kur'an çeşitli nükte ve amaçlara yönelik ta'riz ve kinaye örnekleriyle doludur. Gazzâlî, “Gökten bir su indirdi de vadiler kendi miktarlarıncı dolup aktı, sel ise üstte çıkan bir köpük taşıdı” (er-Ra'd 13/17) âyetindeki suyun ilme, vadilerin kalplere, köpüğün dalâlete işaret olduğunu belirterek birçok örnek nakleder.

Ebû Ubeyde zamir için kinaye terimini kullanmıştır. Câhiz, genel anlamda sarîh ifadenin karşısı olarak gördüğü kinaye kapsamına teşbih, mecaz, istiare gibi nevilere dahil etmiş ve onu belâgat üslûplarından kabul ederek kinaye yerinde sarîh söz kullanmanın belâgatı ihlâl edeceğini belirtmiştir. Müberred kinayenin açılmak istenmeyenin örtülü ifadesi, edep dışı şeylerin nezihce anlatımı, saygı ve tâzim ifadesi gibi yararlarına temas etmiştir. Sa'leb kinayeye “örtülü anlam” (bitânetül'ma'nâ) adını vermiş, İbnü'l-Mu'tez ise kinaye ile ta'rizi edebî sanatlardan saymış, Kudâme b. Ca'fer kinayeye “irdâf” diyeerek onu “tâbi unsuru (redif) anıp metbûu (merduf) kastetmek” şeklinde tanımlamıştır. Aynı tarifi Abdülkâhir el-Cürçânî de tekrarlar.

Kinaye ve ta'riz hakkında birçok eser yazılmıştır. Seâlibî'nin *el-Kinâyât ve't-ta'riz fi medhi's-şey'* ve *zemmih* (Kahire 1326), Ahmed el-Cürçânî'nin *Kinâyâtü'l-üdebâ' ve işârâtü'l-bülegâ'*, *el-Müntehab min Kinâyâtü'l-üdebâ'* (Kahire 1326, 1328), *en-Nihâye fi'l-Kinâyê* (İstanbul 1301), Ahmed Teymur Paşa'nın *el-Kinâyâtü'l-âmmiyye* (Kahire 1970), Abbûd eş-Şâlcî'nin *el-Kinâyâtü'l-âmmiyyetü'l-Bağdâdiyye* (Beyrut 1979) ve *Mevsû'atü'l-kinâyât* (I-III, Beyrut 1402/1982) adlı kitapları bunlardandır.

Türk belâgatında da hemen hemen aynı özellikleri gösteren kinaye hakkındaki

bilgiler, M. Kaya Bilgegil tarafından mânaya ve kasta göre olmak üzere iki başlık altında ele alınarak incelenmiştir. Bunlardan ilki mânanın ilgisi, çıkışı, kullanılışı yönünden altıya ayrılır: 1. Övücü (yüzü ak); 2. Kabalığı hafifletici, çirkini güzel ifade edici (ayak yolu, kademhane); 3. Ayıplayıcı (eli yumuk); 4. Çok vasıtalı (telvih yoluyla ifade: Evin kapısını akşama kadar açık tuttu); 5. Az vasıtalı (remiz yoluyla ifade: Pâk-dâmen = ifetli, burnu büyük = kibirli); 6. Az vasıtalı gizlilikten uzak (ima veya işaret yoluyla ifade: Mertlik Bayburt'ta kaldı = Bayburtlular son derece merttir). İkinci gruptaki kinayeler kastedilen mânaya göre dörde ayrılır: 1. Müfred: Tek mevsufun kastedildiği kinaye (haset yeri: Kalp); 2. Murekkep: Bir mevsufun tasavvurunda birçok sıfat kullanılır (çölde yürür, hörgüçlü, hamur yer: Deve); 3. Açık: Vâzih kinaye de denilen bu çeşitte meknî anı kolay anlaşılır (gömleğinin yaka ölçüsü büyük: Kalın enseli); 4. Gizli: Hafi / baîd kinaye de denilen bu türde meknî anı gizli intikal edilir (Ailenin kapısı açıktır: Güçaretçisi çok ve ikram seven bir aile). Bâkî'nin, "Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî / Durup el bağlayalar karşına yâran saf saf" beytinde şair kendine hitap eder gibi görünerek kıymetinin öldükten sonra anlaşılacağından bahisle kendini takdir etmeyenlere ta'rizde bulunmaktır. Beyitteki musallâ taşı ölümden, el bağlama ise saygı göstermekten kinayedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, III, 1282-1288; İbn Kuteybe, *Te'vîlû müşkili'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 256-274; Müberrred, *el-Kâmil*, Beyrut, ts. (Müessesetü'l-maârif), II, 5-6; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sînâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumejha), Beyrut 1404/1984, s. 407-410; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 513-532; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 229-234; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1375, s. 70-74, 262-263, 306-314, 393; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 270-274; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (nşr. Naîm Zerkûr), Beyrut 1403/1983, s. 402-415; Ziyâeddin İbrû'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne), Kahire, ts. (Dâru nehdati Mısır), III, 49-75; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 143-147, 207-213; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 456-469; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrâri'l-belâga*, Beyrut 1402/1982, I, 364-435; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, İstanbul 1309, s. 407-416; Zerküşî, *el-Burhân*, II, 300-314; Abdünnâfi İffet, *en-Nefu'l-mu'avvel*, İstanbul 1289, II, 140-151; Ahmed Cevdet Paşa,

Belâgat-ı Osmâniyye, İstanbul 1299, s. 152; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 134, 175-178; Abbûd eş-Şâlcî, *Mevsû'atü'l-kinâyât*, Beyrut 1402/1982, I, 19; ayrıca bk. I-III, tür.yer.; Abdülazîz Atîk, *'İlmü'l-beyân*, Beyrut 1405/1985, s. 203-227; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-beyân*, Kahire 1408/1987, s. 241-271; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 131-137.

İSMAİL DURMUŞ

□ FIKIH. Fıkıhta kinaye, kendisiyle kastedilen mânâ herhangi bir karîne bulunmadan anlaşılacak kadar kapalı olan lafzî ifade eden bir terim olarak kullanılır. Lafzın anlam çerçevesini belirlemeyi konu alan dil kuralları, lafız ve beyan ekseninde gelişen fıkıh usulünde ve kuralcı yönü ağır basan klasik fıkıh doktrininde ayrı bir önem taşır. Bu sebeple fakih ve usulcüler lafız-mânâ ilişkisini ortaya koymaya yönelik dil tartışmalarıyla yakından ilgilienmişlerdir. Lafzın hükme delâleti, söyleyenin niyetinin veya sözün söylenmiş olmasının tek başına hüküm doğurmasıyla bağlantılı olarak fûrû-i fıkıhta daima önemli bir bakış açısı olmuş, lafız tartışmaları fıkıh usulünün ana bölümlerinden birini teşkil etmiştir. Kinaye de bunlardan biridir.

Fukaha mesleğine mensup (Hanefî) usulcüler, İslâm hukukunun kaynaklarından hüküm çıkarma (istinbat) metotlarını incelerken lafız-mânâ ilişkisini lafzın vazolunduğu mânâ, lafzın vazolunduğu mânâda kullanılması, kullanıldığı mânaya delâletinin açıklık ve kapallığı ile kullanıldığı mânaya delâlet yolları, yani mânanın doğrudan veya dolaylı bir yolla ifade edilip edilmemesi şeklinde dört ana başlık altında incelemişlerdir. Lafzın vazedildiği mânada kullanılıp kullanılmadığını gösteren birinci ayırım hakikat-mecaz ayırımı ve adlandırmasıdır (bk. MECAZ). Sarîh ve kinaye de yine bu açıdan yapılmış bir başka ayırım olup fıkıh usulünde kinaye, "kendisiyle kastedilen mânâ kapalı olan ve ancak söyleyenin niyetinin bilinmesiyle veya başka bir karîne ile anlaşılabilen lafız", bunun zıddı olan sarîh ise "ister hakikat ister mecaz anlamında kullanılsın kendisiyle kastedilen mânâ açıkça anlaşılabilir lafız" şeklinde tanımlanır. Böyle olunca sarîh-kinaye ayırımı, bir bakıma lafzın söyleyenin kastı ve halin delâleti yönüyle vaz'î mânasında kullanılıp kullanılmadığını, kapallık taşıyıp taşımadığını belirlemeye yarayan ve birincisini tamamlayan bir rol üstlenir. Bunun için de hakikat ve mecazdan her birinin bu ikinci

açıdan kendi içinde sarîh ve kinayeye ayrılması mümkündür (Sadrüşşerfa, I, 72).

Kinaye yoluyla söylenen lafzın mânaya delâletinde de belli bir kapallık bulunmakla birlikte bu, lafzın kendisinden değil söyleyenin lafzın vaz'î mânayı mı yoksa onun dışında bir mânayı mı kastettiğinin belli olmamasından kaynaklanır. Bunun için kinaye, lafzın kullanıldığı mânaya delâletinin açıklık ve kapallık derecesiyle ilgili bir terim olan ve "mânası kapalı olan lafız" şeklinde tanımlanan haffiden farklıdır. Haffide kapallık çok defa, normal olarak lafzın kapsamında bulunması gereken fertlerden birinin özel veya ayrı bir adlandırmaya ya da hükme konu olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla haffide, eksik veya fazla bazı özellikleri sebebiyle başka adlar alan bu fertlerin lafzın kapsamına girip girmediği, buna bağlı olarak da lafzın diğer fertleriyle aynı hükme tâbi olup olmadığı açık değildir. Ancak bu yönde yapılacak bir araştırma ile bu kapallık giderilebilir. Meselâ hırsızlık suçunun cezasından söz eden âyette geçen (el-Mâide 5/38) "sârik" (hırsız) kelimesinin, çalma eyleminde bulunan ve kendilerine "hırsız" adı verilen herkese delâlet ettiği açıksa da çalma eyleminde bulunmakla birlikte onun "yankesici" (tarrâr) veya "kefen soyucu" (nebbâş) gibi özel bir isimle anılan kişilere delâletinde, dolayısıyla onlara da aynı cezanın verilip verilmeyeceğinde kapallık vardır. Halbuki kinayeye konu olan kelimenin mânası açık olup onu söyleyenin bundan ne kastettiği hususunda kapallık bulunmaktadır. Bunun için doktrinde kinaye söyleyenin niyetinin de önemli olduğu talâk, yemin gibi konularda ayrı bir önem kazanmıştır. Meselâ klasik fıkıh literatüründe sıkça geçtiği üzere bir kimse karısına, "Sen bâinsin" dediği zaman bu cümle, "Sen ayrısın, aramızda ayrılık meydana geldi" anlamında açık olmakla beraber eğer onunla nikâh akdinin sona ermesi kastedilmek istenmişse bu takdirde söz konusu kelime kinâî bir lafız haline dönüşür ve onunla neyin kastedildiği ancak karîne ile anlaşılabilir. Kinayenin birden fazla mânaya muhtemel lafız olarak tanıtılması da bu sebeptendir (Zerküşî, III, 101). Ancak bu ihtimal, bir kelimenin aynı anda ve tek bir hal içerisinde hem sarîh hem kinaye olarak kullanılabileceği anlamına gelmez (Cessâs, I, 46-48, 370).

Hakikat konulduğu mânada kullanılan lafız, mecaz da lafzın hakiki mânasının kastedilmediğini gösteren bir karîne veya